

Discussies over begrazingsbeheer in bos en natuur

Grazen op een vierkante meter

Op 11 en 12 november 1998 werd in Doorwerth een symposium georganiseerd over de begrazing van bos- en natuurterreinen. Zo'n 250 deelnemers uit binnen- en buitenland bogen zich over de vraag hoe het beleid ten aanzien van grote herbivoren in bos en natuur in de komende decennia gestalte zou moeten krijgen. In dit artikel wordt verslag gedaan van dit symposium.

Gedragen door een aantal bevolgen mensen ontstond in de jaren '70 het idee om op grotere schaal gebruik te gaan maken van grote herbivoren als beheermaatregel in bos en natuurgebieden. Ook andere motieven speelden een rol, zoals het herintroduceren van oorspronkelijk in Nederland aanwezige, maar sinds lange tijd uitgestorven fauna. Aanvankelijk bleef de introductie van grote grazers als rund, paard en pony beperkt tot een klein aantal gebieden. Echter, in de loop van de jaren '80 groeide de belangstelling gestaag, en liet deze nieuwe trend duidelijke sporen na in het Nederlandse landschap, waar Friezen en Shetlanders in toenemende mate werden afgewisseld door Hooglanders en IJslanders. Al vanaf het begin klonk een aantal kritische geluiden, niet in de laatste plaats voortkomend uit onzekerheid over de gevolgen van de introductie van deze dieren voor het ecosysteem. Wat is het effect op de bosverjonging? Zijn de nieuwkomers geen concurrenten van het reeds aanwezige wild (ree, edelhert, wild zwijn)? Ook meer ethische aspecten kwamen

aan de orde. Hoe moet worden omgegaan met de -in feite- gedomesticeerde dieren in een natuurlijke situatie? Is de draagkracht van de terreinen wel voldoende om het voortbestaan van de geïntroduceerde dieren te garanderen? Ook de mogelijke consequenties van het niet ingrijpen in de populaties was menig landbouwer of dierenvriend een doorn in het oog. Zijn de runderen en paarden die buiten de wei leven geen bron van ziektes voor de landbouwhuisdieren? Is het geoorloofd dieren dood te laten gaan, al dan niet na een periode van onvermijdelijk lijden?

Om antwoord te geven op een aantal van deze vragen werd in 1989 het bosbegrazingsonderzoek gestart. In dit onderzoeksprogramma werd door verschillende instanties onderzoek gedaan naar de effecten van grote herbivoren op de vegetatie en de bosverjonging, en naar de mogelijke lange-termijn ontwikkelingen in de vegetatie en in de populaties van grote herbivoren. Vorig jaar is dit project afgerond met het verschijnen van *Hoefdieren in het boslandschap* (Van Wieren *et al.* 1997). Het symposium 'Begrazing Bos- en Natuurterreinen', georganiseerd door het IKC in samenwerking met LNV, Natuurmonumenten, SBB en IBNDLO, had tot doel om deze onderzoeksresultaten te bespreken. Ook zou moeten worden aangegeven waar in de komende jaren de prioriteiten moeten worden gelegd in het beleid en beheer rondom de inzet van grote herbivoren. Bij de opening van het symposium constateerde dagvoorzitter Naaijkens (Stichting Natuur en Milieu, Brabantse Milieufederatie)

dat op een eerder symposium een groot aantal deelnemers afkomstig was uit de landbouwsector en de dierenbescherming. Op deze bijeenkomst lag het zwaartepunt bij beheerders, wetenschappers en consultants, hetgeen hem de veronderstelling ontlokte dat uit deze veranderde samenstelling zou blijken dat eerdere zorgen omtrent begrazing door runderen en paarden grotendeels uit de lucht zijn. Daar valt echter wel wat op af te dingen.

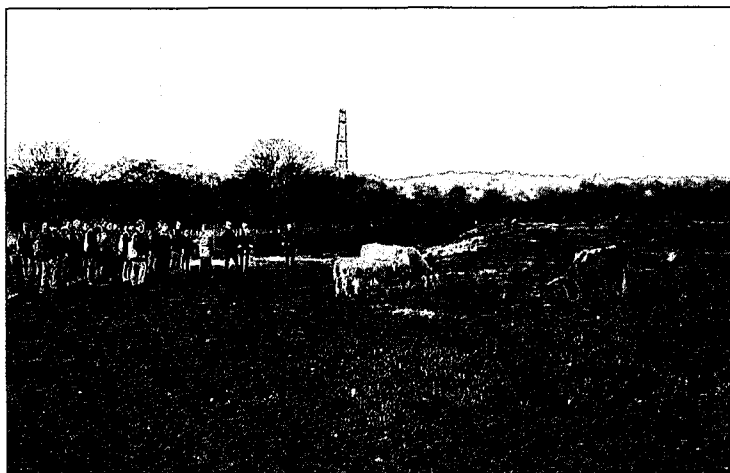
Grote grazers: middel of doel?

Over het gehele symposium viel op dat er nauwelijks nog discussie ontstond over de wenselijkheid van (her)introductie van grote grazers in bos en natuur. Het leek er daarmee op dat er een breed draagvlak is bij de terreinbeherende instanties voor de inzet van grote herbivoren, en dat deze een belangrijke toegevoegde waarde vormen binnen hun terreinen. Het geschilpunt ligt meer in de benadering die gekozen wordt: moet het introduceren van grote herbivoren als een middel worden gezien binnen het beheer, of is het een doel op zich? Runderen en paarden kunnen worden ingezet ter verhoging van de biodiversiteit van een gebied. Dit was de insteek van de eerste spreker op het symposium, hoogleraar natuurbeheer Smits (KUN). Zijn lezing ging over het herinrichten van de grote riviersystemen om de steeds groter wordende piekafvoeren te kunnen verwerken zonder overstromingen van het steeds dichter bebouwde binnendijkse gebied. De noodzaak hiertoe is de laatste jaren pijnlijk duidelijk geworden.

Excursie naar Imbos

Cruciaal in deze herinrichting is het verhogen van het waterbergend vermogen van onze rivieren. Min of meer natuurlijke begrazing door koeien en paarden kan volgens hem echter niet voorkomen dat er in de uiterwaarden bossen ontstaan. Dit vergroot de weerstand die het langsstromende water ondervindt, met stuwning en dus peilverhoging tot gevolg. In plaats van begrazing pleit hij voor het regelmatig inzetten van bulldozers om radicaal alle vegetatie te verwijderen en de rivier vrij doorgang te verlenen. Hiermee blijven pioniervegetaties - met veel zeldzame soorten - in stand. Hij pleit daarmee voor een "assertieve rol" die het natuurbeheer zich moet aanmeten in de discussie rond de herinrichting van het rivierengebied. Grote grazers mogen wel aanwezig blijven, maar dan uitsluitend als middel tot verhoging van de biodiversiteit.

In het heidebeheer is het radicaal verwijderen van vegetatie al langer gemeengoed. Middels plaggen wordt ook hier de successie teruggezet, en kunnen typische heidesoorten worden behouden. In plaats van plaggen worden nu runderen gebruikt als middel om de heide te verjongen, vergrassing tegen te gaan, en de natuurlijke successie naar bos te verhinderen. Dat dit middel slechts beperkt effect heeft werd in een van de workshops duidelijk gemaakt door Bokdam (LUW). Hij liet zien dat de inzet van grote grazers ter verschralling van heide alleen tot resultaten leidt indien de dieren de mogelijkheid hebben zich te bewegen tussen voedselrijke en voedselarme plaatsen. Het inscharen (inrasteren) van runderen leidt weliswaar tot een afname van grassen ten gunste van heide-soorten (zie bijvoorbeeld de Doorwerthse Hei-

de), maar mineralengebrek maakt bijvoeren altijd nodig. Bovendien leidt inscharing niet tot een algemene afname van de nutriëntenvoorraad in de bodem, maar tot herverdeling over het terrein. Dit werkt wel diversiteitsverhogend, maar niet verschrallend. Als alternatief voor inscharen zou het hoeden van kuddes wel kunnen leiden tot verschralling, doordat de kudde iedere dag een deel van de vegetatie in de magen meeneemt en elders deponeert (in de potstal bijvoorbeeld). Het hoeden van kuddes runderen staat echter op gespannen voet met de doelstelling een zo natuurlijk mogelijk systeem te creëren.

Anderen zien het introduceren van runderen en paarden niet als middel, maar als doel op zichzelf. Zo hield Baerselman (WNF) een vurig pleidooi voor zijn *Large Herbivore Initiative*. Hij zoekt naar "eerherstel voor grote grazers" door Europa te herinrichten met grote pan-Europese natuurgebieden. Hierin fungeren de grote grazers als *flag ship species*, zoals in Nederland de ijsvogel, de goudplevier en de zwarte ooievaar andere initiatieven symboliseren tot verbetering van de natuurlijke omgeving. Ook op Nederlandse schaal dienen grote

herbivoren hetzelfde doel. Bekhuis (Stichting Ark) vond het "de primaire taak van de terreinbeheerders om het ecologisch hoogst haalbare doel in hun natuurterreinen na te streven". Gezien hun historische aanwezigheid zijn runderen en paarden volgens hem daarin onmisbaar. Uitgaande van de situatie zo'n paar duizend jaar geleden is dat zeker het geval. Maar het landschap waarin deze grote herbivoren nu worden geïntroduceerd is op geen enkele manier een afspiegeling van die "oorspronkelijke" natuurlijke situatie. In het sterk agrarische landschap, met de landbouw in een morele crisis en begrazing in de mode, is de aanleiding groot om koeien en ponies op willekeurig welk terrein te laten grazen en browsen, al dan niet geleased. Bekhuis vindt dat de terreinbeheerders daarmee hun eigen graf graven. Eigenlijk bedoelde hij te zeggen dat het natuurbeheer het paard van Troje binnenhaalt, waarbij het beheer van natuur wordt overgenomen door ondernemende boeren. Terecht pleit hij daarom voor een goede ecologische scholing van terreinbeheerders. Hiermee kunnen zij gefundeerde beslissingen nemen in de problematiek rond begrazing, en zal de

verleiding minder groot worden om geld te verdienen met de inscharing van vee in het kader van agrarisch natuurbeheer.

Ecologische Lappendeken

Het doel van Stichting Ark en met haar vele andere organisaties - natuurlijke begrazing door grote hoefdieren in zelfredzame en zelfregulerende populaties - lijkt langzaam dichterbij te komen. Er worden steeds concretere plannen gemaakt voor het vergroten, aaneenschakelen en samenvoegen van bos- en natuurterreinen. De georganiseerde excursies voerden de deelnemers naar het landgoed Middachten en de Wageningse en Renkumse uiterwaarden, waar plannen klaar liggen om de hoge, arme zandgronden te verbinden met de voedselrijke uiterwaarden. Ook voor de gehele Veluwe liggen de kaarten klaar van een aaneengesloten, rasterloos leefgebied voor grote grazers. Vreugdenhil (Prov. Gld) presenteerde het plan *Veluwe 2010*, waarin de gehele Veluwe bereikbaar zal worden voor ieder dier.

Helaas is de praktijk weerbarstig. Dit werd treffend verwoord door Groot Bruinderink (IBN-DLO), die de ecologische hoofdstructuur van het huidige landschap karakteriseerde als de EL, de Ecologische Lappendeken. Op dit mo-

ment vormt de versnippering en versnijding van het landschap de grootste belemmering voor de natuurlijke ontwikkeling van populaties grote hoefdieren. Bij die natuurlijke ontwikkelingen horen ook predatoren, zodat nog steeds pleidooien worden gevoerd voor de wolf en de lynx. Uiteindelijk zijn echter het voedselaanbod en het weer de belangrijkste factoren in de regulering van populaties herbivoren. Vice versa zijn de predatoren afhankelijk van het aanbod aan prooidieren. De herbivoren kunnen wat dat betreft best zonder predatoren, en het gebrek aan wolf, beer en lynx staat een natuurlijker begrazingsbeheer dus niet noodzakelijkerwijs in de weg. De top van de voedselpyramide legt minder gewicht op de grote herbivoren stand dan de plantaardige basis kan dragen.

Zorgen om het individu

Zelfregulatie van populaties runderen en paarden is onder de huidige omstandigheden een praktische utopie. Alle onderbouwingen over populatiebeheer ten spijt richt de publieke houding zich vooral op het individuele dier. Daarin ligt volgens ethicus Korthals (LUW) de kern van het ethische probleem rond begrazing. De aanblik van een dood dier is voor menig mens een ver-

schrikking. "Maar verliest het dier daarmee het recht op *potentiële wildheid?*", zo vraagt Korthals zich terecht af. Populatiebeheer zonder menselijke interventie is volgens hem alleen mogelijk wanneer er een gefundeerd vertrouwen is in de zelfredzaamheid van een soort. Zo hoeven we ons ook geen zorgen te maken over de veldmuis in Nederland, en wordt er geen traan gelaten voor de honderdduizenden veldmuizen die zijn verdronken bij het laatste hoge water in de uiterwaarden van de grote rivieren. Helaas zijn voor zelfredzame populaties runderen en paarden de Nederlandse bos- en natuurgebieden veelal te klein en te homogeen. Als gevolg daarvan moeten, onder de huidige maatschappelijke opvattingen, de vragen binnen het begrazingsbeheer in Nederland daarom worden gericht op de aard en de mate van ingrijpen in de kudde. Niets doen is geen optie voor wat betreft runderen en paarden. Goede voorlichting is een van de belangrijkste instrumenten om publieke acceptatie van natuurlijk begrazingsbeheer te vergroten. De laatste jaren verschijnen dan ook uitgebreide kleurrijke informatieborden aan de poorten van bos- en natuurterreinen, waarin het publiek uitleg wordt gegeven over het nut van begrazing voor het ecosysteem. Dat is helemaal fout, volgens hoogleeraar natuur- en milieueducatie Margadant-van Arcken (LUW). De aandacht van het publiek richt zich op het concrete, individuele dier. Uitgebreide exposés over doelstellingen en effecten op ecosysteem-niveau gaan aan de meeste mensen voorbij, waardoor deze informatiepanelen hun doel missen. In plaats daarvan pleit zij voor feitelijke informatie over de dieren zelf (uiterlijk en gedrag van de dieren, samenstelling van de kudde, etc.). Ook

moeten voorlichtingsactiviteiten zich meer richten op direct contact met het publiek. Educatie over de noodzaak en invloed van begrazing via excursies en andere veld-activiteiten voldoen beter aan de kennisbehoefte bij het publiek dan informatieborden.

Populatie-regulering en bosverjonging

Runderen en paarden lijken nu een vaste plaats te hebben verworven in de Nederlandse bos- en natuurgebieden. De vraag is niet meer of, maar onder welke randvoorwaarden zij aanwezig kunnen blijven in het landschap. Het symposium liet er geen twijfel over bestaan dat deze randvoorwaarden op dit moment vooral worden gevormd door zaken als zorgplicht voor de kudde en areaalgrootte. Het initiatief om van de Veluwe een aaneengesloten leefgebied voor grote hoefdieren te maken heeft een reële kans van slagen. Wanneer dit daadwerkelijk gerealiseerd gaat worden zullen naast bossen met een hoofdzakelijke natuurdoelstelling ook veel bossen met een multifunctionele doelstelling in dit initiatief worden betrokken. Het is evident dat de introductie van nog meer soorten grote hoefdieren in het bos de verjonging van veel boomsoorten niet zal stimuleren (zie bijvoorbeeld Smit *et al.* 1998). In bossen waar in kwalitatieve en kwantitatieve zin voldoende bosverjonging gewenst is moet het verder introduceren van runderen en paarden gepaard gaan met expliciete overwegingen van de consequenties voor de bosverjonging. Bij de inrichting van een aaneengesloten leefgebied en de regulatie van de aanwezige populaties grote herbivoren daarin, is het van groot belang dat er voldoende variatie is in graasdruk, zowel in ruimte als in tijd. Voor de Veluwe zal het toevoegen van rijkere biotopen de

vraatdruk door runderen, paarden, edelherten, reeën en tegenwoordig ook blafherten, doen afnemen op de overwegend verarmde bosgroeiplaatsen. De dieren verblijven nu eenmaal graag daar waar ze het beste voedsel kunnen krijgen. Deze variatie in ruimte zorgt voor een verschuiving in populatiedichtheden, en daarmee graasdruk.

Onder de meestal te hoge vraatdruk van ree en edelhert komt een gevarieerde bosverjonging nu, ook zonder paarden en koeien, nauwelijks van de grond. Zolang bijvoorbeeld een eik geen kans krijgt boven de vraatlijn uit te groeien, is doorgroei tot boom uitgesloten. Fysieke bescherming tegen vraat kan geleverd worden door struwelen of takkenkooien, zoals Vera (LNV) weer benadrukte. Daarnaast kan ook tijdelijke afwezigheid van vraatdruk na een ineenstorting van de populatie voldoende zijn voor boomsoorten om een veilige hoogte te bereiken. Zolang de herbivoren populatie maar lang genoeg tijd nodig heeft zich te herstellen kunnen verjongingsgroepen (cohorten) ontstaan. Daarvoor is in dit geval wel een periode nodig in de orde van grootte van tien jaar. Massale sterfte als gevolg van een epidemie of voedselschaarste wordt in het huidige faunabeheer echter vermeden door veterinaire inspectie (rund en paard), of door het regelmatig wegnemen van een aantal dieren en bijvoeding (alle soorten). Dit heeft tot doel en als consequentie, dat populaties hoefdieren alleen binnen relatief nauwe grenzen fluctueren. Zonder sterke en langdurige reductie van herbivorie zal de vestiging van een aantal boomsoorten echter blijvend worden belemmerd. De na te streven populatiedichtheden van grote grazers worden nu nog grotendeels gescheiden vastgesteld. Runderen en paar-

den vallen onder de directe verantwoordelijkheid van de organisaties die de dieren beheren, terwijl de reeds aanwezige reeën, edelherten en zwijnen onder de faunabeheereenheden vallen. Met het creëren van aaneengesloten leefgebieden waarin al deze soorten aanwezig zijn is het gewenst het beheer van deze populaties onder te brengen in één organisatie waarin niet alleen jagers en natuurbeschermers participeren, maar waarin bijvoorbeeld ook de boseigenaren een duidelijke stem hebben. Hiermee zou de huidige problematiek rond de sterk achterblijvende bosverjonging een belangrijke rol kunnen gaan spelen in het beheer van populaties hoefdieren. Kernbegrippen als ruimtelijke variatie en tijdelijk sterke reductie in populatiedichtheden zijn daarin onmisbaar. Bij het huidige wildbeheer is dit echter onmogelijk gezien de sterk consumptieve belangen van de jagers. Met het introduceren van Schotse hooglanders kunnen dan ook wat meer relevante argumenten in het wildbeheer worden ingebracht. Indien het wildbeheer op korte termijn niet leidt tot een significante reductie (in ieder geval voor een langere periode) van de huidige herbivoren stand (met of zonder runderen en paarden) zouden de gemaakte kosten voor de bescherming van jonge bomen tegen herbivorie vergoed moeten worden via het Faunafonds.

Literatuur

- Smit, R., Bokdam, J. en Wallis de Vries, M.F. 1998. *Grote herbivoren & vegetatie in het Nationale Park De Hoge Veluwe. Effecten van rasterverwijdering 1994-1997*. Landbouwwuniversiteit Wageningen.
- Van Wieren, S.E., Groot Bruinderink, G.W.T.A., Jorritsma, I.T.M., Kuipers, A.T. (red.) 1997. *Hoefdieren in het boslandschap*. Backhuys Publishers, Leiden.